

amb la intenció d'interrogar-la. No existeix el llibre si no hi cau damunt l'àvida mirada de l'home que llegeix. No existirà, per tant, ni un sol llibre fins que un lector cerqui delitar-se llegint-lo. La literatura, com que ens incita a exercitar la imaginació, anticipa el futur de l'home. Perquè aquesta és una porta que s'obre cap a l'alternativa, mentre ens adverteix de la possibilitat de respostes diverses. D'aquesta manera participa en la construcció de la societat humana. I aquesta és la seva contribució a la vida i també el seu repte.

Günter Grass afirmava, només fa alguns anys, que el llibre tornaria a esser subversiu. I hi haurà lectors per als quals els llibres seran de bell nou una forma de supervivència, deïa. Començ a veure nins i nines farts de televisió i avorrits amb els jocs infor-

màtics que s'aïllen amb un llibre i es deixen endur per la història narrada..., perquè no hi ha un espectacle més bell que la mirada d'un nin que llegeix.¹⁰

3. Un primer pas.

El llibre escolar i la renovació educativa a casa nostra

El moviment de Renovació Educativa, altrament conegut arreu com a Escola Nova o Educació Activa, no surt de sobte, tal com gairebé expliquen els manuals i obres més o menys especialitzades. Sóc de l'opinió que la renovació educativa fou fruit d'un llarg camí, d'alta complexitat, i d'una dificultosa presa de consciència per part de mestres anònims que a poc a poc anaren desenvolupant noves formes d'ensenyament o nous modes d'estar, de fer feina a l'escola.

Potser el joc, potser la gimnàstica, o sortir a l'exterior de l'aula per tal de donar una explicació més concreta d'un fenomen natural, foren accions que obriren el camí a una nova forma d'entendre la relació mestre-alumne. De tal manera que al segle XIX —ben bé entrat el darrer terç—, quan un

mestre a la seva escola mantenien contactes pedagògics amb l'exterior, aplicava activitats higienistes, escoltava els seus alumnes, els feia dibuixar del natural, etc., estava iniciant el llarg camí cap a la renovació de la seva pròpia feina i de la seva professió.

A casa nostra, tant al continent com a les Illes, ja a partir de la dècada dels vuitanta i dels noranta de l'esmentat segle, ens trobem amb mestres que a més de totes aquestes activitats, consideren prou important el paper del nen en les tasques de l'aprenentatge, que comencen a organitzar concursos escolars, que fan que els ajuntaments s'impliquen en el millorament de l'escola (la festa de l'arbre, per exemple), que faran que els nens utilitzin les mans per tal d'experimentar el que estan aprenent, per exemple a partir

Antoni J. Colom Cañellas.
Universitat de les Illes Balears

dels treballs manuals, etc. Doncs bé, és en aquests moments, molt abans que s'iniciïn els anomenats "mètodes d'autor" (tal com podrien ser el mètode Montessori, el Decroly, etc.), quan ens trobem amb els primers fenòmens de renovació educativa o d'escola activa.

Vull dir amb això que una escola en la qual els alumnes fan gimnàstica, surten al carrer o al camp per aprendre, s'aprofiten del joc com a mitjà de desenvolupament físic i intel·lectual, assisteixen a colònies escolars, dibuixen del natural i conquisten un cert espai de protagonisme —mitjançant aquestes activitats en el si de la seva escola—, podem dir que és una escola que s'ha iniciat pels camins de la renovació educativa.

Els mètodes arribaran molt després, la

Joan Benejam i Vives
(Ciutadella de Menorca 1846-1922).

qual cosa no significa que la renovació fos un fet —potser no sistematitzat, però indubtablement establert arreu, minoritàriament—, però amb molts d'exemples d'existència d'aules i de mestres renovadors. Doncs bé, és paral·lelament a aquests esdeveni-

ments quan apareixen els primers llibres escolars per a les escoles elementals, moltes dècades abans de poder dir que al nostre país es complia el darrer requisit per poder parlar amb coherència i fonament de renovació educativa: faig referència als nous edificis escolars, als edificis escolars adients als nous mètodes i als nous requeriments de l'ensenyament: edificis amb diverses aules —per desenvolupar la graduació—, als afores dels pobles —"l'escola nova s'ha de desenvolupar al camp", deia en un punt la declaració de Calais respecte al nou moviment— o amb un espai per als jocs dels infants, amb biblioteques, ben orientats, tot seguint els preceptes de l'higienisme, etc.

Ara bé, cal pensar que la construcció dels nous edificis escolars adaptats a les consideracions més elementals

dels moviments de renovació educativa, sols va ser possible quan els mestres estaven ja imbuïts de la necessitat de la graduació de l'ensenyament. És aquest un detall que no ha estat valorat com calia, ja que, independentment d'aquest esplet d'esforçats mestres que iniciaren les pràctiques renovadores a casa nostra, no hi ha dubte que el fet d'aplicar-les —que implicava un augment prou significatiu de les tasques docents— sols va ser més factible —és a dir, es varen facilitar molt més les seves aplicacions— quan l'ensenyament es va graduar.

Crec que és en el si del context esmentat on té lloc la gran aportació per fer possible la renovació de l'educació, així com l'activisme escolar. Aleshores, qui no pot dir que la graduació no formés part d'una revolució total de les escoles i de l'ensenyament?

D'un mestre que encara havia d'aplicar sistemes semblants (o idèntics) als simultanis o mutu (és a dir, per a alumnes de sis a dotze anys), es passa, a finals del XIX, a mestres que sols ensenyen i tenen a la seva aula una unitat de nens amb una diferència màxima de dos anys. És en aquesta situació quan tot és possible, i sobretot quan tot és molt més fàcil professionalment parlant.

És obvi que la graduació no és una condició necessària per a la renovació escolar —crec que ho hem deixat clar—, ja que, com hem dit, primer varen ser les pràctiques renovadores inicials que no pas la graduació, però és indubtable que la graduació de l'ensenyament va facilitar les coses de forma indiscutible. Vull dir que amb la graduació de les escoles la renovació educativa va estar més a l'abast

dels mestres, tal com anys després va ocórrer també amb els nous edificis escolars, que implicaren el darrer requisit per aconseguir el miracle de la nova educació.

La graduació, d'això no hi ha cap mena de dubte, revolucionà l'ensenyament, en millorà la qualitat i fonamentalment facilità les noves experiències d'aula. Ara bé, el que cal dir, el que ens cal saber, és que sols hi podia haver graduació si hi havia llibres escolars apropiats a cada edat o grup d'edats. És aleshores el llibre escolar el que permet la graduació i l'objecte que s'integra en el vèrtex de la renovació educativa.

La graduació fou un canvi tal que els mestres, sense l'ajut del llibre, molt difícilment podien haver dut a bon terme el canvi escolar que avui tant

admirem i que fou determinant en el desenvolupament de l'educació i de l'ensenyament. Fou Miquel Porcel el mestre que assolí la funció de ser el primer gran fenomen de masses quant a la producció de llibres de text. Començà el 1895 amb les seves publicacions i encara, després de la guerra contra la Segona República, se seguien utilitzant; edità més d'un milió de llibres amb edicions especials per a Galícia, Catalunya, el País Basc, Cuba, etc. És doncs, a partir d'ell, i després amb altres mestres, quan de bon de veres es possibilitaran i facilitaran les experiències innovadores a casa nostra. No es pot entendre, doncs, el capítol més important de la història de l'educació —la renovació educativa— sense la presència del llibre escolar.

A més, amb el llibre escolar l'ensen-

yament primari millorà la seva imatge i ajudà encara més a la professionalització del magisteri. Cal recordar que arreu, i també en el si dels Països Catalans, el llibre de text fou des del primer moment (després de la descoberta de la impremta, és clar), un instrument propi de les universitats, i que amb la implantació del segon ensenyament —els estudis de batxillerat— assistirem a la seva primera divulgació. Divulgació que indubtablement va fer augmentar el prestigi d'aquests estudis, malgrat que les tirades editorials eren molt minses i els estudiants de batxillerat molt pocs en comparació amb la població de la mateixa edat, però, malgrat aquests impediments, el llibre de text fou realment un element de divulgació cultural, perquè arribava a les famílies i sobretot acostumava els adolescents i joves a utilitzar i fruitar una eina d'a-

questes característiques.

En tot cas, podem dir que hi ha una transmissió prou clara entre el llibre universitari i el de segon ensenyament, ja que en el fons assistim a un acte mimètic d'utilització dels manuals: si en un principi els professors de la Universitat publicaven els llibres de les seves assignatures, ben prest els professors d'institut —amb títol universitari— feren el mateix que havien fet amb ells, és a dir, posar a l'abast dels seus estudiants un llibre, escrits per ells mateixos, pel professorat de batxillerat, per tal de facilitar l'ordre de les lliçons i dels continguts, al mateix temps que tenir unes entrades econòmiques de caràcter extraordinari que mai no venien del tot malament a la minvada nòmina mensual.

F. T. D.:
Lecturas graduadas. Libro segundo.
Barcelona: Editorial F. T. D., 1929. 5a. ed.

En canvi, al si de l'ensenyament primari aquest fenomen no es donà. Són, evidentment, uns mestres, però precisament una elit de mestres, els que s'atreveixen a publicar, amb criteri pedagògic i no sols cultural, uns materials impresos que tenien com a objectiu servir d'ajut a les tasques docents dels seus companys i no sols a la seva pròpia. Amb aquest fet, l'ensenyament primari s'igualava als altres nivells del sistema educatiu, perquè també els infants i els mestres disposaven de llibres amb funcionalitat escolar, molt més independents, a la vegada, d'un negoci privat, i amb una orientació molt més pedagògica i d'ajut tant per als nens com per al professorat. A poc a poc, dibuixos, esquemes, diferents tipus de lletres, així com un llenguatge més planer, faran la resta, i amb això, l'arrelament del llibre escolar a l'ensenyament pri-

mari, i encara, a l'ensenyament primari renovador i graduat.

Tant fou així que avui podem dir que no era possible —en termes generals (i sense voluntarismes heroics dels mestres)— graduar l'ensenyament sense el llibre escolar, de la mateixa forma que la renovació educativa es millorà i es facilità amb la graduació i els seus necessaris llibres. El llibre, doncs, determinà la graduació —per tant, fou el gran protagonista del millorament de la qualitat de l'ensenyament primari, i sens dubte, alhora, facilità els moviments renovadors.

Ara bé: no volem acabar aquesta presentació sense esmentar les crítiques, que malgrat tot, des d'un principi, es feren respecte als llibres escolars, crítiques que anaven en el sentit que coartaven la llibertat dels mestres i les

iniciatives dels alumnes, que aplicaven un ordre i un formalisme que, tot plegat, anava en contra de l'esperit lliure, emprendor, renovador, que tot ensenyament nou i actiu havia de defensar. Doncs bé, en el si de la renovació educativa no deixen de ser curiosos aquests tipus d'arguments,

perquè, sempre, el llibre fou present en qualsevol manifestació nova i renovadora de l'ensenyament.

En primer lloc, mitjançant el "quadern de rotació de classe" que trobem entre nosaltres a la primeria del segle XX, si no abans.

El "quadern de rotació de classe" era si més no un llibre col·lectiu, els autors del qual eren tots els alumnes de l'aula i en el qual es reflectia la feina feta a classe dia rere dia. D'aquesta forma, aquest quadern venia a ser un testimoni de la feina feta a la classe al llarg del curs. Òbviament el "quadern de rotació" era compatible amb la utilització dels altres llibres escolars, però era, d'una forma o una altra, una manera de donar un cert protagonisme a l'alumne, com si es volgués demostrar que tots plegats eren també capaços de dur a terme una tasca paral·lela o semblant a la pròpia del llibre de text.

L'alternativa radical era ja a la vista. Es tractava de fer un pas més, i ja que es podia demostrar que els nens tenien capacitat de fer el seu propi llibre, ara es tractaria de radicalitzar la

situació. Hi hagué mestres renovadors i mètodes propis del moviment de l'escola nova que rebutjaren i criticaren el llibre de text escolar, si bé l'alternativa sempre es va moure més o menys pels mateixos paràmetres. És a dir, els alumnes no utilitzaven els llibres de text, però cada un d'ells en els seu quadern anotava tot el que feien a classe i a fora, de tal manera que en acabar el curs cada nen era autor del seu propi llibre escolar.

Per tant, o bé com a element presencial des del primer moment o bé com a element final desenvolupat pel nen, el llibre —d'una forma o una altra— s'implicà en les tasques escolars de manera determinant, tant a les escoles renovadores com a les més clàssiques. El que és indubtable és que, tant en uns centres com en els altres, l'aparició del llibre escolar fou un revulsiu

en pro de la qualitat de l'ensenyament, per tal com féu augmentar el nivell de coneixements i facilità els aprenentatges. Amb el llibre escolar el mestre es va veure més a prop de les experiències renovadores i va millorar la seva tasca professional. Amb els llibres es millorà el control dels alumnes, a la vegada que serviren d'estímul per aprendre més i per iniciar per compte propi els intricats plaers de la lectura.

L'escola, l'ensenyament, els alumnes, els professors, tot es va veure canviat i millorat amb el llibre escolar, una iniciativa que implicà un revolució renovadora de tal envergadura que ha estat, com encara es demostra avui en dia, la gran herència d'un temps i d'uns homes heroics que feren de l'educació i de l'escola uns terrenys que ja mai més no serien els mateixos.

El llibre escolar implicà la modernització de l'educació i obrí portes al futur, un futur que encara és viu i present els nostres dies. Tanmateix, les noves tecnologies no han desplaçat els llibres escolars, ans al contrari, cada vegada tenim llibres de més qualitat, que sembla que fan les mateixes funcions que varen començar a fer, si fa no fa, fa més de cent anys: ser una eina imprescindible per a la renovació educativa i ser una plataforma idònia de renovació i llibertat a l'escola.

